

1. Καναθουργείο Α. Σπυριδωνίδη στην Έδεσσα, στις αρχές του αιώνα.

Οι πρώτες βιομηχανικές εγκαταστάσεις στην Κεντρική Μακεδονία (19ος-20ος αι.)

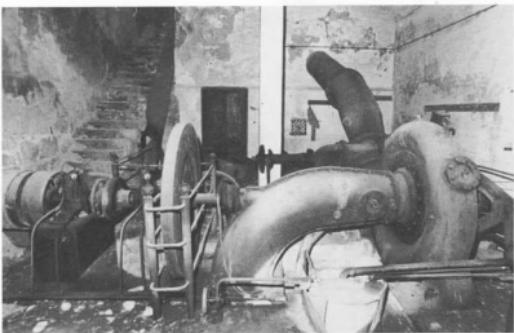
Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ενώ η Νότια Αγγλία, το Rouen της Γερμανίας και το Creusot της Γαλλίας πέρνούσαν δυναμικά στην τρίτη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης, στην Κεντρική Μακεδονία δημιουργούνται προϋποθέσεις για βιομηχανική εξέλιξη.

Η βιομηχανική έξαρση, από το 1850 ως τα 1912, σ' αυτή την περιοχή δεν ήταν τυχαία: Προϋπήρχε στα αστικά κέντρα της Μακεδονίας μακρά παράδοση υφαντικής και κλωστικής κατανεμημένη σε μικρές μονάδες, λιγότερο σύγχρονες, που τα ίχνη τους χάνονται στο 18ο και 19ο αιώνα. Η χρήση των μηχανικών μέσων για περισσότερη παραγωγή δημιουργεί την ανάγκη για πολλή και φθηνή ενέργεια. Οι υδατοπτώσεις στις πλαγιές του Βερμίου, στις πόλεις Νάουσα, Βέροια και Έδεσσα παρέχουν τη δυνατότητα χρήσης αυτού του δυναμικού.

Γιώργος Παλάσκας

Αρχιτέκτονας

Επίκουρη Καθηγήτρια στη Φάρνη Καρδίτσας. Η παρούσα έργων της διδασκαλείται στη θέση παραδοσιακής παράδοσης.

2. Μηχανοστάσιο του καναδουργείου «Εδεσσα», έτος ίδρυσης 1908. Διακρίνουμε την υδροτουρμπίνα δεξιά, στο κέντρο τον αφόνδυλο και αριστερά της τροχαλίες μετάδοσης της κίνησης.

Στο 180 και 190 αιώνα η λεκάνη του Αξιού αποτελεί ένα μεταβατικό χώρο ανάμεσα στον κυρίως εμπορευματικό Νότιο Ελλαδικό χώρο και τις πατριαρχικές και φεουδαρχικές κοινωνίες της Βόρειας και Κεντρικής Βαλκανικής. Στις αρχοτεκίες περιοχές οι σχέσεις παραγωγής δεν μεταβάλλονται σ' όλη τη διάρκεια της Τουρκικής κυριαρχίας. Αντίθετα, στις πόλεις της Κεντρικής Μακεδονίας, η εξειδίκευση στην παραγωγή μεταποιημένων προϊόντων, που παράγονται στην ευρύτερη περιφέρεια, δη-

μιουρεί νέες σχέσεις. Οι πόλεις βρίσκονται πάλι τον παλιό χαρακτήρα του «άστεως», συγκεντρώνοντας τις οργανωτικές λειτουργίες της αγοράς, τη διοίκησης και της παραγωγής. Από τις αρχές του 19ου αιώνα παρατηρείται μια μετακίνηση παραγωγής δυνάμεων προς αυτές τις πόλεις: Για παράδειγμα στην Έδεσσα στα τέλη του 17ου αιώνα ο Εθλιγά Τζελεπή αναφέρει πληθυσμό 7.000, στα 1797 ο Βεαյούρ 12.000 και λίγο αργότερο στα 1831 ο Cousinety 24.000. Ανάλογες με αυτή την εξέλι-

ξη είναι οι αναφορές των περιηγητών σε σχέση με την παραγωγή της πόλης. Έτσι, ο Άγγλος περιηγητής Leake αναφέρει την ύπαρξη μεταποιητικών μονάδων καθώς και μετακίνησις κατοικιών από τις γύρω περιοχές για αγορά βιοτεχνικών προϊόντων.

Τα προϊόντα της Νάουσας, Βέροιας και Έδεσσας εξάγονται στη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα από την Αιγαίο πέρα την Αυτοτρία.

Στα μεγάλα οστικά κέντρα της Κεντρικής Ευρώπης και της Βόρειας Βαλκανικής υπάρχουν εμπορικοί οίκοι, κυρίως Ναουσαίων εμπόρων.

Από το 1850 αρχίζει διεύρυνση του ξένου κεφαλαίου στο Θεματικό κράτος. Μια σειρά από Τράπεζες δημιουργούνται στη Θεσσαλονίκη, όπως η Θεματική το 1856 με αγγλικά και γαλλικά κεφαλαία, η Τράπεζα Αλατιάνη με κεφαλαία της Landel Bank της Βιέννης και άλλες. Αυτές χρηματοδοτούν μεγάλο πρόγραμμα από δημόσια έργα. Η σιδηροδρομική σύνδεση τη Θεσσαλονίκης με τα Σκόπια ολοκληρώνεται το 1874 και με την υπόλοιπη Ευρώπη το 1888. Το 1892 λειτουργεί η εσωτερική σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκη - Βέροια - Νάουσας - Έδεσσα - Μοναστήριου και Σκοπίων. Η δυναμική των επενδύσεων που παρατηρείται αυτή την εποχή στην περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας συχνά εξουδετερώνεται από την ελλείψη νομικής ιγνοιαρίας στο Θεματικό Κράτος. Στα 1860 η κυβερνήση του Abdul Medjit με σειρά προστατευτικών μέτρων βοηθεί τη βιομηχανική ανάπτυξη, αν και τα μέτρα αυτά πολλές φορές αποδεικνύονται προσωρινά και αναιρούνται.

Στα 1874 λειτουργεί η πρώτη αξιόλογη μονάδα στην περιοχή. Είναι το βαμβακοκλωστήριο των Λόγγων - Κύρτη - Τουρπάλη στη Νάουσα. Τα επόμενα χρόνια μία σειρά μεγάλων βιομηχανικών μονάδων εμφανίζεται στις πόλεις Έδεσσα και Βέροια (εικ. 1- 4).

Οι κεφαλαιούχοι ήταν ομογενείς, Ναουσαίοι, που είχαν εμπορικούς οίκους στο εξωτερικό. Αποφάσισαν να κάνουν αυτές τις επενδύσεις γιατί τους δινόταν η δυνατότητα μεγάλου κέρδους λόγω του χαμηλού κόστους παραγωγής. Χρηματοποιώντας, λοιπόν, τελευτοποιέμενα ευρωπαϊκά μηχανήματα, φθηνή και καλή πρώτη ύλη αριγγάνων προϊόντα εφάμιλλα και συναγνώνιμα με τα αγγλικά. Η υψηλή αυτή ποιότητα (και η εκτεταμένη ενδοχώρα) συντελέσαν στα να γίνουν οι κύριοι προμηθευτές της Αλβανίας, Ήπειρου, Βοσνίας, Κροατίας, όπου οι σχέσεις παραγω-

3. Λεπτομέρεια από το καναδουργείο «Έδεσσα». Για το παραπάνω κτίσμα συντάχθηκε μελέτη αποκατάστασης από το ΥΧΟΠ.

4. Νάουσα. Το βαριάκοκλωστήριο λόγγου-Κύρτοπ-Τουρπλή. Έτος λειτουργίας 1874. Έχει αγορασθεί από το Δήμο Νάουσας και προβλέπεται να γίνει Βιομηχανικό Μουσείο. Ήδη, συντάσσεται μελέτη αποκατάστασής από το ΥΧΟΠ.

γής εξακολουθούσαν να βρίσκονται στο παραδοσιακό οικογενειακό πλαισίο, με αποτέλεσμα να υπάρχει ζήτηση νημάτων και πρώτης υλής για την οικοτεχνία. Σε δεύτερη φάση, με τη ζήτηση από την Ευρώπη εριών, αναπτύχθηκαν εριουργεία και υφαντήρια.

Στις αρχές του 20ου αιώνα, στη συνολική παραγωγή αυτής της βιομηχανίας, το 50% το κάλυπτε η Νάουσα, το 25% η Θεσ/νίκη, το 20% η Έδεσσα και το 5% η Βέροια. Έτσι, πριν από το 1912 λειτουργούν 15 μεγάλες βιομηχανίες στη Νάουσα, με συνολική πτηδύνωμα γύρω στους 1500 ήπιους, 7 στην Έδεσσα με πτηδύνωμα γύρω στους 1000 ήπιους και τρεις στη Βέροια με συνολική πτηδύνωμα 700 ήπιους.

Η εξέλιξη των βιομηχανικών κτισμάτων - Επιδράσεις

Οι βιομηχανικές κατασκευές είναι το τελικό προϊόν μιας πολύλογης εξελικτικής διαδικασίας με προτεραιότητες το χαμηλό κόστος σε συνδυασμό με τη λειτουργικότητα. Διακρίνονται από το μέγεθος και τη χρήση επαναλαμβανόμενων κατασκευαστικών και μορφολογικών στοιχείων. Αυτό είναι το χαρακτηριστικό που τις

διαφοροποιεί από τα άλλα κτίσματα. Στην πρωτοβιομηχανική περίοδο, το 170 και 180 αιώνα, συναντάμε στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη μια σειρά από κτίσματα με προέλευση οι οποία βασίζεται στην αγροτική τυπολογία. Η μορφή τους είναι επρεπασμένη από θρησκευτικά και στρατιωτικά κτίσματα. Τα πρώτα αυτά βιομηχανικά κτίσματα ήταν μύλοι (εικ. 5).

Στη φάση της βιομηχανικής διαστάσεως διατηρείται η ίδια αντίληψη ως προς τη λειτουργία και την οργάνωση του χώρου. Στις όψεις όμως εμφανίζονται διακοσμητικά στοιχεία γύρω από τα αναρόφητα. Επίσης, υπάρχει διακόσμηση και των τυφών τοίχων με επαναλαμβανόμενα στοιχεία. Οι είσοδοι διαμορφώνονται με αψίδες και αετώματα. Χαρακτηριστικές είναι οι αναρόφες στα πρότυπα της Αναγέννησης και του Κλασικισμού.

Από το 1850 και μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, ο Εκλεκτικισμός επηρεάζει την αισθητική. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των κτισμάτων της εποχής αυτής είναι οι συμβολαιοί και οι θρησκιμίκες κατασκευές. Η χρήση όμως των νέων υλικών δόμησης που έχουν οι απάλοι, και την αντίστοιχη αρχιτεκτονική λύση (εικ. 6). Σε δεύτερη φάση, στην υφαντήρια και τα εριουργεία, η χρήση μηχανημάτων με αγγλική προέλευση, δίνει λύσεις διαφορετικές από τις προηγούμενες. Η νέα μορφολογία προδρομεί την αντίληψη του βιομηχανικού

νέα διάσταση στην αντίληψη του βιομηχανικού κτηρίου. Στον αιώνα που ανατέλλει, τα μεγάλα ανοίγματα, η λειτουργική διαμόρφωση των όψεων, το γυαλί και το απάλι διαφοροποιούν ουσιαστικά τις βιομηχανικές κατασκευές από τα άλλα κτίσματα. Στην Κεντρική Μακεδονία η εξέλιξη του βιομηχανικού κτηρίου είναι ιδιόμορφη. Στην πρώτη περίοδο τα κτίσματα (που σώζονται) ακολουθούν τυπολογικά χαρακτηριστικά εκκλήσιών. Ο αρχιτεκτονικός τύπος της Ευλόστεγης Βασιλικής αποτελεί δοκιμασμένη λύση για χώρους με μεγάλα ανοίγματα και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά επιτρέπονται από την τοπική λαϊκή αρχιτεκτονική.

Στη φάση της βιομηχανικής εξέλιξης, όταν υπεισέρχονται παράγοντες που έχουν σχέση με το εξωτερικό, τα κτίσματα διαφοροποιούνται (εικ. 6). Η χρήση μηχανημάτων στα νηματουργεία, με προέλευση από την Κεντρική Ευρώπη, δημιουργεί νέα πρότυπα που επιβάλλουν και την αντίστοιχη αρχιτεκτονική λύση (εικ. 7). Σε δεύτερη φάση, στην υφαντήρια και τα εριουργεία, η χρήση μηχανημάτων με αγγλική προέλευση, δίνει λύσεις διαφορετικές από τις προηγούμενες. Η νέα μορφολογία προδρομεί την αντίληψη του βιομηχανικού

5. Μορφολογική συγγένεια προβιομηχανικών κτισμάτων: α) Μύλος από την Αγγίλια, 17ος αιώνας, β) Λαδόμυλος στη Βέροια, 18ος αιώνας.

κτίριον.

Τα παραδοσιακά υλικά, όπως το ξύλο και η πέτρα, χρησιμοποιούνται με τρόπο ευρηματικό, για να αποδοθούν οι μορφές που απαιτεί η αρχιτεκτονική λύση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το βαμβακοκλωστήριο των Λόγγου - Κύρτα - Τουρμάλη στη Νάουσα. Είναι το πρώτο αξιόλογο βιομηχανικό συγκρότημα στην Κεντρική Μακεδονία. Παρουσιάζει όλες τις φάσεις εξέλιξης που προανέφερθηκαν, τυπολογικές και μορφολογικές.

Η κύρια μονάδα του συγκροτήματος άρχισε να λειτουργεί στα 1874. Το συγκρότημα αποτελείται από τρία τμήματα. Ο υδρόμυλος, κτίσμα προβιομηχανικό, ήταν ο αρχικός πυρήνας του συγκροτήματος. Η λειτουργία του προσδιορίζεται χρονικά στη δεκαετία 1850 - 1860. Μορφολογικά έχει συγγένεια με τα κτίσματα της τοπικής αρχιτεκτονικής (εικ. 8). Το νηματούργειο λειτουργεί στα 1874

και έχει μηχανήματα αυστριακής προέλευσης. Αποτελεί ανεξάρτητο και οποικληρώμενο κτίσμα (εικ. 9). Ειδάγει μια νέα αισθητική αντιλήψη στην περιοχή. Οι οδοντωτές απολήξεις στις στέγες, που γίνονται για λειτουργικούς λόγους, αποτελούν νέο μορφολογικό στοιχείο, αν και καλύπτονται με συμπαθές σπηλαιό, που περιβάλλει το άνω τμήμα του κτίσματος.

Η χρήση των υλικών κατασκευής, όπως η πέτρα και το ξύλο, αν και ακολουθεί την παραδοσιακή τεχνολογία, δίνει αποτελεσματικό διαφοροποιητικό χαρακτήρα στο κτίσματα με τις διαμορφώσεις των ανοιγμάτων και τις διακοσμήσεις γύρω από αυτά καθώς και η διαιρεση της ώφης σε ζώνες, δημιουργεί την ίδια αισθητική αντιλήψη που συναντάμε και στην Εύρωπη στα κτίσματα της 8ης φάσης της εκδιομήνησής του. Το ωραντήριο λειτουργεί στα 1892. Σ' αυτό διακρίνουμε τη νέα αισθητική που επικρατεί στα τέλη

του 19ου αιώνα στα βιομηχανικά κτίσματα. Οι λειτουργικές προεξοχές της στέγης αποτελούν κύριο στοιχείο της σύνθεσης σε συνδυασμό με τα μεγάλα μεταλλικά ανοιγμάτα. Γίνεται χρήση νέων υλικών, όπως ο αιδηρός και το τούβλο. Ανάλογες είναι και οι λύσεις που ακολουθούνται και στα άλλα βιομηχανικά συγκροτήματα της περιοχής μέχρι και το 1912.

Στη Νάουσα δημιουργήθηκε ο πρώτος αξιόλογος βιομηχανικός πυρήνας. Στη συνέχεια επεκτείνεται η δραστηριότητα και στις γύρω πόλεις, κύρια στην Έδεσσα και στη Θεσσαλονίκη. Η πρώτη ώλη που χρησιμοποιήθηκε ήταν το βαμβάκι, που καλυεργείται στην κοιλάδα του Αξιού και του Στρυμόνα. Το βαμβακοκλωστήριο των Λόγγου - Κύρτα και Τουρμάλη (1874), αποτέλεσε την πρώτη αξιόλογη βιομηχανική μονάδα. Σε πρώτη φάση χρησιμεύεσα ας βιομηχανική ακαδημία. Μόρφωσε

6. Μορφολογική συγγένεια κτισμάτων του 19ου αιώνα: α) Μύλος στη Βρετανία (1850), 19ος αιώνας, β) Κυλινδρόμυλος Μάρκου στη Βέροια, (1908), αρχές 20ου αιώνα.

7. Φάσεις εξέλιξης βιομηχανικών κτισμάτων στην Ευρώπη: α) Αλατορυχείο στο Chaux στη Γαλλία, Claude-Nicolas Ledoux, 1776, β) Βιομηχανικό συγκρότημα στο Βέλγιο, 1835, στο Grand Hornu, γ) Αντιστοιχη σχέση κτισμάτων στη Νόουσα, 1905.

8. Νάουσα: Το κτίριο του κυλινδρόμουλου 1850-60.

9. Νάουσα: Λεπτοπόρεια, άψη από το υφαντήριο 1874.

πλήθος μηχανικών και ειδικευμένων εργατών, προσωπικό που χρησιμοποιήθηκε στις κατοπινές βιομηχανίες.

Η μονάδα αυτή έκανε πάρα έναν υδρόμυλο, όπου χρησιμοποιούνταν ευρωπαϊκές μηχανές συστήματος Millot. Στη συνέχεια επεκτάθηκε με νέα πέτριμα, που περιείχε εκκοκκιστήριο βάμβακος και κλωστήριο και, τέλος, στη μονάδα του ωφαντηρίου. Η κυνηγήρια δύναμη του εργοστασίου ήταν μία υδροτομημένη 270 ίππων, των αυστριακών εργοστασίων Ganz & Co. Συνδέοταν με δερματοχνήματα αγγικής προέλευσης με σύνολο 7.000 σόρδη. Η ετήσια κατανάλωση ήταν 400.000 σκάδες βαμβάκι. Απασχολούσε 200 περίπου εργάτριες και 70 εργάτες. Είχε ετήσια παραγωγή 90 - 100.000 πακέτα κλωσμένων νήματος, συναλλικής αξίας 50.000 λιρών.

Στα 1891 από ομογενείς Ναουσαίους ίδρυθηκε το βαμβακοκλωστήριο Μπίλη - Ταΐτη & Σία. Είχε πιποδώναμη 148 ίππων και χρησιμοποιούσε κινητήριο τροχύ (Engrenage). Τα μηχανήματα και εδώ ήταν αυστριακής και αγγικής προέλευσης με 4.000 αδράχτια. Κατεργάζονταν ετησία 300.000 σκάδες βαμβάκι. Με παραγωγή 60 - 70.000 πακέτα νήματος, αξίας 30 - 35.000 λιρών.

Ένα χρόνο αργότερα, στα 1892, οι Ναουσαίοι κεφαλαίοι και επεκτείνουν τη δραστηρότητά τους και προς την Έδεσσα. Ιδρύεται η μεγάλη βιομηχανική μονάδα του Γρηγορίου Ταΐτη, στην οποία συμμετέχουν Γ. Κύρτσης, Γ. Ταΐτης, Ν. Πλατσούκας, Π. Σεφερτζής και Δ. Λόγγος.

Αυτό το εργοστάσιο θεωρείται η μεγαλύτερη διοικητική μονάδα στην Ανατολή. Περιείχε κλωστήρια, υφαντήρια, βαφείο,

λευκαντήριο, εκκοκκιστήριο βάμβακος και τύμπα κατασκευής υδρόφιλου φαρμακευτικού βάμβακος. Χρησιμοποιούσε κινητήρια δύναμη από υδροτομημένα 500 ίππων, με ετήσια παραγωγή 100.000 πακέτα νήματος και απασχολούσε περί τους 500 εργάτες.

Στα επόμενα χρόνια ιδρύθηκε μια σειρά μονάδων στις τρεις πόλεις:

Στη Νάουσα, το βαμβακοκλωστήριο Γκούστα - Καρατζά, 500 ίππων, με 3.200 αδράχτια και ετήσια παραγωγή 50.000 πακέτα, αξίας 25.000 λιρών και με προσωπικό 160 εργάτες. Το ηλεκτροκίνητο εριούργειο Χατζηλάρου & Σία, με 300 ίππους, ιδρύθηκε το 1905. Περιελάμβανε εργοστάσιο με 5 τμηματα: α) πλυντήριο, β) βαφείο, γ) κλωστήριο και τέλος φινιριστήριο. Το προσωπικό ήταν 150 εργάτες. Ήταν η πιο εξελιγμένη διοικητικά της εποχής και η δυναμικότητα της ήταν 100.000 μέτρα ύψους μέλινου, πλάτους 1,40 μ. και αξίας 35 - 45.000 λιρών. Τα προϊόντα αυτού του εργοστασίου ήταν περιήγητα στην αγορά, γιατί ήταν εφαρμόσια με τα καλύτερα αγγικά. Επίσης, το εριούργειο Λαζαρά - Πεγκλαύδου (έτος ίδρυσης 1905) με ετήσια παραγωγή 50.000 μ. ύψους μέλινου, πλάτους 33 εκατοστών, αξίας 8 - 9.000 λιρών. Εκτός από τα ωφαντήρια και τα νηματούργεια υπήρχαν δύο μεγάλοι υδρομούλοι του αυτήματος Millot, με πιποδώναμη 100 ίππων οι καθένας. Επίσης, δύο υδροτροπάνα για οικοδομική ζήτεια, ένα μηχανουργείο και ένα κεραμοποιείο.

Στις αρχές του 20 αιώνα η Νάουσα αποτελείται το πιο οργανωμένο βιομηχανικό κέντρο σε όλη την Θρακομακεδονική αυτοκρατορία.

Στην Έδεσσα, εκτός από το εργοστάσιο του Γρηγορίου Ταΐτη, στα 1905, ιδρύονται μια σειρά βιομηχανίες. Η «Εστία», με δύο εργοστάσια,

που απασχολούσαν 300 εργάτες (εικ. 10). Το εριούργειο των Αδελφών Σεφερτζή & Κόκκινου. Το καναβουργείο «Εδέσσα» στα 1908 (εικ. 11), το καναβουργείο Απόστολου Σπυριδωνίδη και μια σειρά άλλων νηματούργειων. Υπήρχαν, επίσης, και οριομένα μεταβούργεια με επίσης επεξεργασία 48.500 κιλά μετάξι.

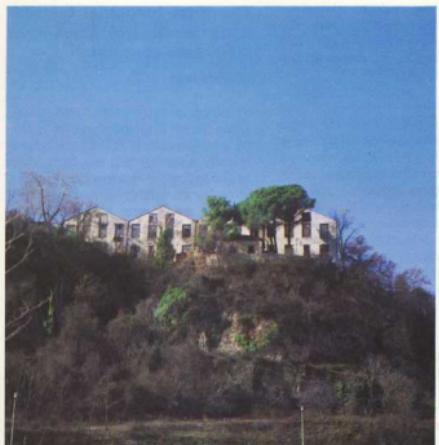
Στη Βέροια υπάρχουν το εργοστάσιο «Βέρμιο» (1902) με 220 ίππους, ιπποδύναμη, 7.000 αδράχτια και προσωπικό 300 άτομα. Το βαμβακοκλωστήριο αδελφών Χατζηνικολάκη (1903) με ιπποδύναμη 135 ίππους, 3.400 αδράχτια και με προσωπικό 250 άτομα και ημερήσια παραγωγή 400 πακέτα (εικ. 12).

Επίσης, υπάρχουν δύο μεγάλοι υδροκίνητοι μώλοι συστήματος Millot, κι αυτοί με δυναμικότητα 50 και 100 ίππους αντίστοιχα.

Όταν το 1912, μετά τους βαλκανικούς πολέμους, η περιοχή εντάσσεται στο ελληνικό κράτος, υπάρχει ηδη μια αξέδολη βιομηχανική υποδομή.

Οι επιδράσεις στην περιοχή

Στο χώρο της Μακεδονίας αυτή η βιομηχανική εξελίξιση θυμά, περισσότερο από κάθε άλλο, να αναπτυχθεί και να δημιουργηθεί ένα νέο κοινωνικό πρότυπο. Οι ακίντες πατριαρχικές κοινωνίες της Βαλκανικής άρχισαν να μετασχηματίζονται. Οι νέες ιδέες που κυκλοφορούν ήδη στην Ευρώπη δρίσουν απήχηση και στην περιοχή. Η εργατική τάξη που άρχισε να δημιουργείται ήταν ο αποδέκτης αυτής της ιδεολογίας. Η

10. Έδεσσα: Υφαντήριο «Εστία», 1905.

11. Έδεσσα: Εριουργείο Αφών Σεφερτζή & Κόκκινου.

12. Βέροια: Κλωστήριο Χατζηνικολάκη, 1903.

διεργασία της κοινωνικής συνειδητοποίησης της εργατικής τάξης συντελέστηκε κυρίως στον ευρύτερο Μακεδονικό χώρο. Έτσι, στα 1905, έχουμε απεργία των υφαντουργών της Μακεδονίας, όπως και αργότερα, στα 1909 και στα 1910. Ομως, οι διεκδικητικοί αγώνες της μικρής αυτής τάξης, σ' ένα μεγάλο μέρος υποβαθμίζονται από τα καταλυτικά γεγονότα που συμβαίνουν εκείνη την εποχή.

Ο Εθνικισμός που έκφραζε στην αστική τάξη κυριαρχεί στα τέλη του 19ου αιώνα στην περιοχή, στηριζόμενος σε μεγάλο βαθμό στους βιομήχανους. Ο Γεωργίας Λόγγος είναι χρηματοδότης ομάδων που παίρνουν μέρος στο Μακεδονικό Αγώνα και το εργοστάσιο του γίνεται καταφύγιο για τους ανάτρες.

Στην Έδεσσα, το νηματουργείο Γ. Τούστη και η Φιλόπτωτης Αδελφότης της πόλης ήταν τα σπρίγματα του Ελληνικού Εθνικισμού. Περισσοτέλεγαν εργάτες και εργάτριες και τους κρατούσαν μακριά από την προπαγάνδα που χρηματοποιούσαν στη γύρη περιοχή οι άλλες εθνικιστικές ομάδες. Στα χρόνια της Μακεδονικού Αγώνα 1902 - 1908 και με τη γενικότερη ανασφάλεια που επικρέτει στις επαρχίες, δημιουργείται μια τάση απ' την πλευρά ορισμένων κεφαλαιούχων να μεταφέρουν μέρος της δραστηριότητάς τους στη Θεσσαλονίκη. Έτσι, δημιουργούνται μια σειρά επιχειρήσεων από τους ίδιους κεφαλαιούχους. Στα 1912 το μοναδικό μεγάλο εκκοκκιστήριο θράβακος στη Θεσσαλονίκη είναι τους Γ. Λόγγου. Επίσης, ένα μεγάλο νηματουργείο είναι ιδιοκτησίας Β. και Θ. Τουρπάλη. Όμως, η συνεχής ανοδική επιχειρηματική δραστηριότητα των Κεντρομακεδόνων κεφαλαιούχων αρχίζει να συναντά προβλήματα. Μετά την ευφορία των πρώτων ημερών, της απελευθέρωσης από τον Ελληνικό Στρατό και την ενωμάτωση τημάτων της Μακεδονίας στο Ελληνικό Κράτος, δημιουργούνται τα πρώτα προβλήματα. Η αγροφ. περιορίζεται, οι δασιοί άνως με τη Νότια Ελλάδα εξακολουθούν να υπάρχουν μέχρι το 1914. Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η αστάθεια της πολιτικής, μέχρι το 1923, επιδεινώνουν αυτή την κατάσταση.

Η φαινομενική ανάπτυξη, μετά το 1924, που συνοδεύεται και από εκσυγχρονισμό των μηχανήματων θα σταματήσει το 1932. Η παγκόσμια οικονομική κρίση, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Έμφυλος, θα δώσουν τελικό πλήγμα στη βιομηχανία της περιοχής. Οι περισσότερες εγκαταστάσεις θρίσκοινται στο επίκεντρο των συγκρούσεων και καταστρέφον-

ται. Αυτές που επιζύουν τα αμέσως επόμενα χρόνια κλείνουν. Δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στις νέες συνθήκες αγοράς που δημιουργούνται μετά τον πόλεμο.

Πέρα από τις ιστορικές συγκυρίες και τα γεγονότα, ο χαρακτήρας αυτού της ανάπτυξης ήταν εξαρτημένος από μια διδικασία παραγωγής παραδοσιακή. Οι αλλαγές που ομηρώθηκαν τον 20ο αιώνα και οι εξελίξεις ήταν τόσο γρήγορες, ώστε δεν άφησαν περιθώρια για προσαρμογή στις νέες συνθήκες. Οι κοινωνικοί περιόρυκοι μετασχηματίσθηκαν. Οι σχέσεις παραγωγής εξελίχθηκαν. Τέλος, η στατική οικονομική αντίληψη του περασμένου αιώνα αντικαταστάθηκε από νέα δυναμική αντίληψη. Έτσι, λοιπόν, η βιομηχανία άνθησε πολύ πιο αρχές του 20ού αιώνα και εξαπλώθηκε στις αρχές της Κεντρικής Μακεδονίας δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί.

Βιβλιογραφία

- Κ. ΔΕΜΕΡΤΖΗ. Δημοσιονομική και οικονομική κατάσταση των νέων χωρών. Θεσσαλονίκη 1913.
Γ. ΚΟΦΙΝΑ. Η οικονομία της Μακεδονίας το 1914. Θεσσαλονίκη 1914.
Γ. ΚΟΡΑΔΟΣ. Εισαγρήψη επι την ιστορία της Ελληνικής κεφαλαιοκρατίας. Αθήνα 1977.
Δ. ΜΟΥΣΤΑΚΑ. Η κατάσταση της εν τη κεντρική Μακεδονία βιομηχανίας. Θεσσαλονίκη 1922.
Μ. ΜΙΚΕΛΗ. Η βιομηχανία της Κεντρικής Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη 1928.
Κ. ΜΟΣΚΩΦ. Θεσσαλονίκη, τομή της μεταπολεμικής πόλης. Τόμος Α'. Αθήνα 1978.
Ε. ΜΗΛΑΙΑΡΗΚΗ. Οδοιπορικό Μακεδονίας, Θεσσαλίας. Ήπειρου κατά τον Ε. Isambert. Αθήνα 1978.
Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΗΚΗ. Ιστορία της πόλεως Ναούστης. Έδεσσα 1914.
Γ. ΣΤΑΝΙΔΗΣ. Οι συντεχνίες και τα επαγγελματικά στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Έδεσσα 1974.
Σ. ΣΠΟΝΟΠΟΥΛΟΣ. Έδεσσα - Γιαντάτ - Αριδιά. Έδεσσα 1948.
Ν. ΤΟΝΤΟΡΗΣ. «Μερικές ώρες της μετάδοσης από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό στα Βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», μεταφρ. Αικατερίνης Αλδραρά, Σύγχρονα Θέματα 22. Αθήνα 1966, σελ. 411-430.
Γ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ. Σκέψεις και εντυπώσεις επι περιοδείας ανά τη Μακεδονία 1905-1906. Θεσσαλονίκη 1962.
Δ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ. Η βιομηχανία της Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη 1914.
Γ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. Η Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία επανοπλεσία. Θεσσαλονίκη 1936. Η θεσσαλονίκια πόλης του εμπορίου. Θεσσαλονίκη 1939.
ANTHONY VIDERL, «Architettura Gestione Principi Etc...», Lotus International 14, Μάρτιος 77, σελ. 6-20.
PIERRE LENAIN, «Quand l' industrie laisse des passages», Lotus International 14, Μάρτιος 77, σελ. 24-36.

The First Industrial Installations in Central Macedonia (19th-20th century)

G. Palaskas

In the second half of the 19th century, while South England, Ruhr in Germany and Creusot in France were dynamically entering into the third phase of the Industrial Revolution, prerequisites for an industrial development are created in Central Macedonia. The industrial development in this area from 1850 to 1912 was not accidental: in the urban centers of Macedonia already existed a long tradition of yarn-spinning and weaving distributed in small units whose origins go back to the 19th and 18th century. The use of mechanic media for the increase of the production creates the necessity for much and inexpensive energy. The natural water falls of the towns Naoussa, Veroia and Edessa offer the possibility for the exploitation of this power. From 1850 on the penetration of foreign capital in the Ottoman Empire starts. A series of Banks are installed in Thessaloniki.

The evolution of industrial buildings.

The industrial structures are the final product of a complex evolutionary process, with low cost in combination with operability as priorities. The size and the use of repeated constructional and stylistic elements are their typical features that distinguish them from other buldings.

The effects on the area.

The industrial evolution in the area of Macedonia can more than any other factor be held responsible for the creation and development of a new social model. The motionless paternistic societies of the Balkans start to be transformed. The new ideas already circulating in Europe penetrate the area. The process of the social consciousness of the working class takes place mainly in the major Macedonian area. Thus, in 1905 the weavers of Macedonia go on strike. The surface development after 1924 that is also accompanied by the renewal of the machinery will end in 1932. The world economic crisis, the second World War and the Greek civil war will give the final blow to the industry of the area. Thus, the industrial spring in the area of Central Macedonia that started in the 19th century and was expanded in the early 20th century never reached its climax.